

ШЛЯХИ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЛІЦЕЮ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Розглядається питання формування громадянської компетентності учнів ліцею засобами навчання історії України. Проведено аналіз підходів учених методистів до вивчення проблеми і її сучасної реалізації в умовах реформування системи освіти загалом й історичної зокрема. Автор зазначає пріоритетну роль старшої школи в цьому процесі, яка значно розширює знання учнів про явища і події суспільно-історичного життя, права людини, сприяє формуванню громадянської позиції людини. Саме в старшій школі активно формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну і колективну діяльність. Автор уточнює потенціал предмета «Історія України» в формуванні громадянської компетентності учнів ліцею з урахуванням особливостей змісту їх навчально-пізнавальної діяльності. У статті характеризується процес інтеріоризації громадянських цінностей суспільства в особистісні через конкретні приклади вітчизняної історії, перетворення їх на громадянські якості конкретної людини. У статті автор характеризує сучасні шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності особистості, акцентується на вдосконаленні підходів до використання різних моделей навчання тощо. Виходячи з концепції ключових компетентностей, обґрунтовано висновок про те, що громадянська компетентність може у всіх своїх компонентах формуватися на уроках історії України. Основою для реалізації завдань громадянської освіти на уроках історії України є вдосконалення навчальних програм, підручників, посібників, які забезпечують можливість формування громадянської компетентності. Методика формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України передбачає посилення у змісті навчання громадянських знань та системне оволодіння та сприйняття їх старшокласниками, приділення вчителю уваги формуванню громадянських умінь учнів як окремого завдання навчального процесу, обов'язкове систематичне застосування інтерактивних технологій навчання, що максимально активізує позицію учня в навчанні.

Ключові слова: громадянська компетентність, методика навчання історії, Історія України, громадянські цінності.

Актуальність формування громадянської компетентності учнів старшої школи репрезентована різноманітністю теоретичних підходів до вирішення цієї проблеми. Конституція України, Закон України «Про освіту» (ст. 50), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті розкривають першочергове завдання формування громадянськості у підростаючого покоління, зростання її самостійності і самодостатності, активізації процесів національної самоідентифікації, підвищення громадянського авторитету, її адекватного ставлення до інституцій держави та настанов влади, законослухняності та критичної вимогливості.

Саме нині, в умовах економічних та суспільно-політичних перетворень, зміцнення української державності необхідно засобами навчальних дисциплін формувати в учнів ліцею свідоме, конструктивно-критичне ставлення до суспільних процесів та явищ, які відбуваються, мотивацію та компетентність щодо майбутньої активної участі у громадському житті. Ці завдання, насамперед, покладаються на суспільствознавчу освіту, зокрема історичну. Саме тому одним з основних освітньо-виховних завдань шкільної історичної освіти стає формування громадянської компетентності як комплексу відповідних якостей, рис та життєвих компетентностей особистості. Проте система історичної освіти, зокрема зміст шкільних програм і підручників з історії України, які покликані вирішувати це завдання, методи навчання, що використовуються в масовій практиці, не забезпечують систематичного й послідовного підходу до розв'язання цієї проблеми.

Формування громадянської компетентності учнів є предметом багатьох наукових досліджень останніх років. Безпосередньо категорію громадянської компетентності, її сутність, структуру та складники аналізували у своїх працях такі вчені, як К. Баханов, Н. Бібік, О. Пометун, О. Сухомлинська та ін., проблему подальшого розвитку громадянської освіти як спеціалізованої галузі освіти щодо формування громадянської компетентності – Р. Арцішевський, Т. Бакка, П. Вербицька, Т. Ладиченко, С. Позняк, К. Чорна та ін., громадянську свідомість – М. Боришевський, Т. Яблонська, громадянські якості – М. Рудь, громадянські цінності – Л. Крицька, громадянську культуру – В. Іванчук, громадянськість – Л. Корінна, Н. Косарева, сутність та структуру поняття громадянської компетентності та шляхи її формування в учнів на уроках історії – Т. Бакка, Т. Ладиченко, О. Пометун та ін.

Мета статті – узагальнити й охарактеризувати методичні засади формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України.

Посилення уваги до питань формування громадянської компетентності відбувається в суспільстві під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать історичні умови взаємодії держави і суспільства та рівень зрілості і розвиненості загальної культури населення, громадянської зокрема. Суб'єктивними чинниками виступають правове забезпечення формування громадянського суспільства в країні, здатність політичної еліти до управління громадянськими процесами в демократичних обста-

винах, ступінь громадянської і соціально-політичної активності населення, наявність науково-методичних розробок із формування громадянської компетентності учнів, зокрема випускників школи тощо.

Поняття громадянин, громадянські якості, громадянські цінності, громадянськість тощо дає змогу стверджувати, що в різні часи вони наповнювались різною сутністю та еволюціонували у своєму змісті до категорій “громадянська освіта” і “громадянська компетентність”. Аналіз еволюції поглядів на громадянську компетентність особистості в історичному часі та просторі свідчить про значущість питання та необхідність пошуку ефективних засобів формування зазначеної компетентності в сучасних суспільних умовах [1, с. 4].

Громадянська компетентність розглядається вченими в контексті розробки компетентнісного підходу або компетентнісної парадигми в освіті та визначається як ключова компетентність. У педагогіці основою формування громадянської компетентності вважається громадянськість, яка складається з певної сукупності знань, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, свій обов’язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною, державою. Дехто з фахівців розглядає громадянську компетентність у широкому сенсі як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства загалом, та у вузькому – як важливу характеристику сучасної особистості, складне, багатомірне і багаторівневе явище, що виражається в наявності в неї громадянських цінностей та якостей, норм і правил, відповідальності за громадянські вчинки [2, с. 19].

Сприятливим періодом для формування громадянської компетентності є старший шкільний вік, коли старшокласники мають здатність самостійно моделювати свої потреби та засоби їх задоволення, адекватно оцінювати результати діяльності, свідомо прагнути до самовиховання, підвищувати вимоги до проявів соціальних цінностей та якостей оточуючих людей тощо.

Старший шкільний вік – це учні III ступеня навчання в системі повної середньої освіти. Дослідники називають вік від 15–17 років по-різному: раннім юнацьким, підлітковим, старшим підлітковим. Проте більшість учених сходиться на тому, що це період життя людини, який є переходом від залежного дитинства до самостійної і відповідальної дорослості, з одного боку, завершення фізичного дозрівання, а з іншого – досягнення соціальної зрілості. Саме в цей віковий період старшокласники сприймають теперішнє з позиції майбутнього та шукають сенс свого життя [3, с. 6], а нова соціальна позиція старшокласника значно змінює для нього життєві пріоритети.

Особливою потребою учнів старшого шкільного віку є потреба в самовизначенні, що, на нашу думку, впливає на формування мотивів набуття громадянської компетентності. Зазначимо, що самовизначення виникає як задоволення потреби старшокласника в пошуку сенсу життя, що зумовлює загальну тенденцію старшого шкільного віку – зростання самостійності і самосвідомості, відкриття власної індивідуальності. Якщо підлітки бачать прояв своєї самостійності в справах і вчинках, то старші школярі найбільш важливою сферою прояву своєї самостійності вважають власні погляди, оцінки, думки [4, с. 5]. Однак прагнення до самостійності не виключає їх потреби в спілкуванні з оточуючими їх людьми. Так, приналежність до певної соціальної групи, власне становище й місце в ній є значимими для старших школярів – важливу роль в їх житті відіграють неформальні групи спілкування, як правило, різновікові, підпорядковані нормам специфічної юнацької субкультури. У багатьох питаннях, особливо в тому, що стосується дозвілля, моди, художніх смаків, старшокласники більше орієнтуються на думку однолітків. Утім це не означає, що старші школярі взагалі не визнають авторитетів – почасти в найбільш серйозних питаннях думки дорослих людей мають для них більшу вагу, ніж вплив однолітків.

Значна роль у формуванні громадянської компетентності належить старшій школі, яка розширює знання учнів про процеси та явища суспільного життя, права людини, основи життя суспільства. Сприяє формуванню громадянської позиції людини, її соціально-політичних орієнтирів. На цьому ступені формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність.

Спрямованість освіти на формування особистості, її громадянської компетентності потребує суттєвих змін як у змісті, так і у формах навчання історії. Зокрема зміст історичної освіти, на нашу думку, має забезпечити ефективне трьох складників громадянської компетентності: когнітивної, емоційно-ціннісної та діяльнісно-процесуальної.

У старшій школі завдання, зміст та функції освіти, як і процес формування громадянської компетентності, має свої особливості – особливості відбору змісту та організація сучасної освіти можуть бути зорієнтовані на розвиток громадянської компетентності молоді та шляхи їх формування. Як зауважують фахівці, у такому разі зміст освіти має забезпечувати на міжпредметній основі:

- усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості;
- усвідомлення себе як громадянина і патріота України;
- почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади, законотворчість;
- активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;
- усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі;
- критичне сприйняття соціально-політичної інформації;
- усвідомлення можливості та цінності самостійного політичного вибору;
- готовність відповідати за власні рішення та їх наслідки;
- усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві.

Отже, одним із важливих напрямів роботи з формування громадянської компетентності є поглиблення громадянознавчих знань учнів старших класів, що містяться в історичних курсах, вміле застосування отриманих знань у практиці навчання. Особливо велике значення має планове та систематичне накопичення старшокласниками понять та розумінь про сутність суспільних відносин, політичні та соціальні процеси, громадянські та суспільні рухи, про значення громадянських цінностей і загальноприйнятих норм поведінки людини і груп людей у складних суспільно-політичних умовах.

Важливий напрям всієї навчальної роботи з учнями старших класів на уроках історії полягає в тому, щоб вимоги формування громадянської компетентності, відповідних норм поведінки були втілені в громадянські навички та вміння, моделі поведінки кожного старшокласника. При цьому головним завданням є постійний розвиток навичок громадянської поведінки та перетворення їх на звичку, стійку рису характеру, щоб така поведінка стала внутрішньою потребою старшокласника. Розвиток емоційно-ціннісних ставлень, умінь, навичок громадянської поведінки в старшокласників на уроках історії шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу передбачає застосування комплексу інтерактивних методів і засобів навчальної роботи. Процес накопичення громадянських навичок та умінь здійснюється двома основними шляхами: у процесі засвоєння учнем відповідних знань про способи діяльності й їх систематичного застосування та спілкування учня з однолітками під час використання вчителем інтерактивних технологій та планомірно керованим шляхом спеціального педагогічного впливу під час навчання.

Орієнтованість процесу навчання історії на формування у старшокласників громадянської компетентності особистості потребує і відповідних змін в організації навчання. Розглянемо ці зміни ґрунтовніше. Для початку зауважимо, що в поняття “методичної організації навчання” ми включасмо форми, методи, методичні прийоми та засоби навчання.

Провідну роль, безумовно, відіграють методи навчання. У сучасній психолого-педагогічній та методичній літературі є багато класифікацій взаємодії учасників навчального процесу, спрямованого на досягнення цілей і завдань шкільної освіти. О. Пометун та Г. Фрейман зазначають: “Відповідно, критерієм для класифікації методів навчання <...> може бути характер цієї взаємодії, насамперед, між учителем та учнями. Виходячи з цього критерію, розподіляємо методи навчання <...> на пасивні (умовно-пасивні), активні та інтерактивні” [7, с. 109].

Використовуючи пасивні методи, учні виступають у ролі “об’єкта” навчання. Вони засвоюють та відтворюють матеріал, що передається педагогом – джерелом історичної інформації. Як правило, це відбувається шляхом застосування лекції-монологу, читання, демонстрації, опитування учнів щодо вивченого змісту. Учні між собою не спілкуються і не виконують творчих завдань.

Якщо йдеться про активні методи, учні стають “суб’єктами” навчання, виконують творчі завдання, беруть участь у діалозі з учителем. Такі методи пов’язані з виконанням творчих завдань, що розвивають творче мислення. До таких методів належать частково-пошуковий чи емпіричний, проблемний і дослідницький. Хоча учні в цьому випадку більш активні, основною формою взаємодії часто залишається монолог. Спочатку педагог у монологічній формі здійснює передачу знань учням, а потім останні повертають йому ці знання шляхом монологічних відповідей. Інколи навчання відбувається в діалозі вчителя й учня, шляхом бесіди, однак викладач виступає як своєрідний полюс, навколо якого концентрується вся комунікація учасників процесу навчання.

Сутність інтерактивних методів у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх тих, хто навчається і навчає. Це співнавчання (навчання у взаємодії та співпраці), в якому і вчитель, і учні є суб’єктами навчання. Основний принцип інтеграції – постійна взаємодія учнів, їх співпраця, спілкування, співробітництво, на відміну від активних та “пасивних” методів, коли спілкування відбувається між учнями і вчителем. Вчитель тільки організатор і координатор інтерактивної взаємодії. На відміну від активних методів навчання, які будуються на односторонній взаємодії (її організовує і постійно стимулює вчитель), інтерактивні методи принципово змінюють схему взаємодії учасників навчального процесу.

Інтерактивні методи дають найбільший простір для самореалізації учня в навчанні і найбільше відповідають особистісно орієнтованому та компетентнісному підходам.

Інтерактивні методи орієнтовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості, тому особлива увага приділяється організації процесу ефективної комунікації, в якій учасники процесу взаємодії більш мобільні, більш відкриті і активні. Основною інтеракцією є принцип багатосторонньої взаємодії, яка характеризується відсутністю полярності і мінімальною сконцентрованістю на точці зору вчителя [6, с. 19–24].

Організації процесу такої взаємодії сприяє використання відповідних методів навчання. Такими методами є:

- груповий (взаємодія учасників процесу навчання реалізується через співпрацю в малих групах);
- колективний (багатостороння взаємодія є полілогом, в якому бере участь кожен учень класу);
- колективно-груповий (коли робота малих груп поєднується з роботою всього класу).

Дослідники інтерактивної моделі навчання зауважують, що така модель потребує технологічного підходу до навчання. Як підкреслює О. Пометун [5, с. 8], технологія навчання, по суті, означає таку організацію процесу навчання, що передбачає певну систему дій і взаємодії всіх, але насамперед активних елементів навчального процесу (його учасників). При цьому важливо підкреслити два моменти. По-перше, технологія навчання детально розглядає систему дій не тільки вчителя, але й насамперед, того, хто навчається, – учня. По-друге, вона забезпечує, гарантує в разі коректного застосування досягнення певного результату. Таким

чином, структура технології навчання, або технологічна структура процесу навчання, є системою певних операцій, технічних дій і функцій вчителя і учнів, згрупованих за основними етапами процесу навчання.

Якщо з цих позицій спробувати дати визначення поняття “інтерактивна технологія навчання”, то це така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть школяра в колективному взаємодоповнюючому, заснованому на взаємодії всіх учасників процесі навчального пізнання: кожен учень має конкретне завдання, за яке він має публічно прозвітувати; від його діяльності залежить якість виконання, поставленого перед групою та перед усім класом завдання. Інтерактивна технологія навчання включає чітко спланований, очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання та розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів.

Кооперативна навчальна діяльність (навчальне співробітництво) – це організація навчання об’єднаних спільною навчальною метою учнів у малих групах. За такої організації вчитель керує роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність малої групи. У межах спільної діяльності індивідууми прагнуть одержати результати, що є вигідними для них самих і для всіх інших членів групи.

Саме реалізація змісту шкільної освіти через кооперативні технології навчання дасть змогу більш ефективно формувати громадянську компетентність учнів ліцею. За колективною формою організації навчання весь клас обговорює ідеї чи події, які стосуються певної теми. Вчителю необхідно уникати питань, на які можна відповісти тільки «так» чи «ні», а потрібно ставити відкриті запитання, які починаються з «як», «чому» з метою заохочення учнів висловлювати свої ідеї, почуття. Вчителю потрібно демонструвати увагу до всіх, дякуючи кожній та кожному за запитання та висловлювання.

На формування громадянської компетентності особистості ефективно працюють й інтерактивні технології опрацювання дискусійних питань та ситуативного моделювання. Тільки завдяки впровадженню цих технологій учень дійсно перетворюється на активно діючий суб’єкт навчання, без чого неможливе ефективне формування громадянської компетентності особистості [8, с. 46].

Висновки. Отже, у формуванні громадянської компетентності учнів, на нашу думку, провідна роль належить старшій школі, яка значно розширює знання старшокласників про процеси та явища суспільного життя, права людини, основи життя суспільства, сприяє формуванню громадянської позиції людини, її соціально-політичних орієнтацій. На цьому ступені формується готовність захищати свої права, права інших людей, будувати індивідуальну й колективну діяльність.

Історія України як навчальний предмет відкриває значні можливості для формування громадянської компетентності старшокласників. У змісті навчального предмета є значні можливості для виділення, акцентування й засвоєння учнями громадянсько-історичних знань.

Методика формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України передбачає посилення у змісті навчання громадянсько-історичних знань та системне оволодіння та сприйняття їх старшокласниками, приділення вчителем уваги формуванню громадянських умінь учнів як окремого завдання навчального процесу, обов’язкове систематичне застосування інтерактивних технологій навчання, що максимально активізує позицію учня в навчанні.

Варто зазначити, що основою для реалізації завдань громадянської освіти на уроках історії України є постійне вдосконалення навчальних програм, підручників, посібників, які забезпечують процес ефективного формування громадянської компетентності учнів.

Використана література:

1. Бех І. Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості. *Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства* : збірник наук. статей. Черкаси, 2008. С. 3–6.
2. Козій М. К. Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально цінна : навчально-методичний посібник. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 276 с.
3. Мохнюк Р. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Управління школою*. 2018. № 8(92). С. 5–7.
4. Овчарук О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2015. № 23. С. 18–20.
5. Пометун О. І. Яким має бути інтерактивний урок: умови інтерактивного навчання. *Завуч*. 2005. № 28. С. 11–15; № 31. С. 6–10.
6. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник / За ред. О. Пометун. Київ : А.С.К., 2003. 192 с.
7. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2005. 328 с.
8. Роговець О. В. Громадянська культура як складова етнокультури особистості. *Історія в школі*. 2017. № 6. С. 43–46.

References:

1. Bekh I.D. (2008) *Psychological and pedagogical conditions of upbringing civic consciousness in young people. Civic upbringing of young people during period of social transformations* [Psychological and pedagogical conditions of upbringing civic consciousness in young people. Civic upbringing of young people during period of social transformations] Cherkasy: Zbirnyk naukovykh statey, s. 3–6 [in Ukrainian]
2. Koziy M.K. (2014) *Hromadyans'kist' – problema pedahohichna, aktual'na ta sotsial'no tsinna: Navchal'no-metodychny posibnyk* [Civic consciousness as pedagogical, ongoing and socially valuable problem. Educational and methodical manual] Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova. 276 s. [in Ukrainian]

3. Mokhnyuk R. (2018) Teoretychni zasady formuvannya hromadyans'koyi kompetentnosti uchniv'skoyi molodi [Theoretical bases of civic competence formation in student's]. *Upravlinnya shkoloyu*, №8(92). 5–7 s. [in Ukrainian].
4. Ovcharuk O. (2015) Formuvannya hromadyans'koyi kompetentnosti: pohlyad z pozytsiyi suchasnoyi nauky [Formation of civic competence: an overview from the standpoint of modern science]. *Visnyk prohram shkil'nykh obminiv*, № 23. 18–20 s. [in Ukrainian].
5. Pometun O.I. (2005) Yakym maye buty interaktyvnyi urok: umovy interaktyvnoho navchannya [What an interactive lesson should look like: conditions of interactive learning]. *Zavuch*. № 28. S. 11–15; № 31. s. 6–10. [in Ukrainian].
6. Pometun O., Pyrozhenko L. (2003) Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannya [A modern lesson. Interactive learning technologies] *Naukovo-metodychnyi posibnyk za red. O.I. Pometun. K.: A.S.K.* 192 s. [in Ukrainian].
7. Pometun O., Freiman H. (2005) *Metodyka navchannya istorii v shkoli* [Methods of teaching history at school] Kyiv: Heneza. 328 s. [in Ukrainian].
8. Rohovets' O.V. (2017) Hromadians'ka kul'tura yak skladova etnokul'tury osobystosti [Civic culture as a component of individual's ethnoculture]. *Istoria v shkoli*. № 6. 43–46 s. [in Ukrainian].

Matseykiv T. I. Ways, forms and methods of formations of civic competence of lyceum students during lessons of history of Ukraine

The article discusses a formation of civic competence of lyceum students by means of teaching history of Ukraine. The author addresses an importance of high school in this process, which significantly expands students' knowledge of the subject and of socio-historical life, human rights, contributes to formation of student's human civic position. It is in high school that student's willingness is actively formed to defend one's rights, rights of other people, to build their individual and collective activity. The author clarifies the potential of the History of Ukraine in formation of civic competence of lyceum students, taking into account specific content of their educational and cognitive activities. The article suggests modern forms and methods of forming civic competence of young individuals, emphasising on improvement of approaches in using different learning models, etc. Based on a concept of key competencies, the author comes to conclusion that civic competence can be formed in all its components in Ukrainian history lessons. The implementation of civic education tasks during Ukrainian history lessons is based on improvement of curricula, textbooks, manuals which provide for an opportunity of civic competence formation.

Methods of forming civic competence of students in history lessons of Ukraine include references in the content of teaching civics and systematic mastering and perception by high school students, teacher's attention to the formation of civic skills of students as a separate task of the educational process, mandatory systematic use of interactive learning technologies, student in training.

Key words: civic competence, methods of teaching history, History of Ukraine, civic values.

УДК 364-78:316.44

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.75.29>

Михнюк С. В.

**ВЗАЄМОДІЯ ЯК БАЗОВИЙ ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА: АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ**

Обґрунтовано взаємодію як базове поняття дослідження й окреслено її як спільну дію (тому взаємодія категоріально взаємопов'язана з дією) кількох суб'єктів чи об'єктів, за якої результат дії одного з них впливає на іншого/інших і змінює їхній стан чи спосіб функціонування. З'ясовано специфіку визначення взаємодії у філософії, психології, соціології, педагогіці. Сформульовано висновок, що педагогічна взаємодія, здійснювати яку має бути готовий майбутній соціальний працівник, має характерні ознаки психологічної та комунікативної взаємодії, оскільки відбувається найчастіше в процесі комунікації соціального працівника з отримувачем соціальних послуг, де важливого значення набуває наявність/відсутність в обох суб'єктів взаємодії певних психологічних рис та установок для ефективної взаємодії. Обґрунтовано, що взаємодія соціального працівника з іншими суб'єктами його професійної діяльності (передусім, отримувачами соціальних послуг) є соціальною за своїм професійним вмістом та відповідним дискурсом, психологічною за інструментами впливу учасників взаємодії один на одного; вона є комунікативною, оскільки реалізується в процесі комунікації – вербальної, паралінгвістичної, міжособистісною, прогнозуючи педагогічний вплив соціального працівника в процесі безпосередньої комунікації з отримувачем соціальних послуг із метою вирішення його соціальних проблем, може бути окреслена як педагогічна, оскільки передбачає взаємовплив суб'єктів взаємодії з метою поліпшення соціальної ситуації отримувача соціальних послуг, його соціалізації, налагодження соціальних зв'язків тощо, тобто розвитку та набуття соціального досвіду особистості. Встановлено, що міжособистісна взаємодія соціального працівника з отримувачем соціальних послуг може вважатися педагогічною за своєю сутністю й змістом, оскільки передбачає накопичення позитивних змін у розвитку й соціалізації особистості останнього.

Ключові слова: взаємодія, педагогічна взаємодія, соціальний працівник, професійна підготовка.

Проблема різних аспектів професійної підготовки фахівців для соціальної сфери викликає неабиякий інтерес науковців, тому й погляди на цей процес із боку різних дослідників відрізняються за предметом наукового аналізу, оцінками й прогнозами розвитку цієї професії. Так, у дослідженні І. Савельчук (2016) [24] виокремлено провідні тенденції та періоди становлення професії соціального працівника; в дисертаційному